

S A Y I 13 • 2 0 0 5

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

İSAM

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

üzerinde yorum yapmanın bu kadar külfeti olmamalıdır. Bu görüşten hareketle, din eğitimini fakülte düzeyinde almış kişilerin tamamına yakını, yazarın belirttiği özelliklere sahip olmadığı için bunların dinî bir konu ile ilgili yorum yapması pek sağlıklı olmayacaktır. Herhalde insanları düşünmekten ve yorum yapmaktan alıkoymak için bu kadar korkutmanın -amaç yanlışa düşmekten korumak dahi olsa- dine sağlayacağı fayda, zarardan fazla değildir.

Winter, kitap boyunca çok planlı seçilmediği anlaşılan konular üzerinde ve klasik Sünnî anlayış çerçevesinde hiç de yabancı olmadığı yorumlar dile getirmektedir. Fakat şunu açıkça söyleyebiliriz ki bu kitap, kibleyi bulmak isteyenlere elbette faydalı olacaktır.

Mustafa Çakmak

Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak: Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları

Mustafa Öztürk

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004. 279 sayfa.

Bu çalışma yazarın konu bütünlüğünü dikkate alarak ve yeniden gözden geçirerek daha önce yayımlanmış yazılarından yaptığı bir derlemedir. Konular toplam dokuz başlık altında incelenmiştir. “Kur'an ve Anlama Sorununun Mahiyetine Dair” (s. 11-25) başlıklı yazısıyla Kur'an'ı anlama sorununu temelde geleneksel Kur'an anlayışı ve tefsir yaklaşımına indirgeyen yazar, hemen peşinden gelen “Kur'an ve Yeni Anlama Yöntemleri” (s. 27-41) başlıklı ikinci yazısıyla bir çözüm önerisi sunarak Kur'an'ı anlamada yeni yöntemlerden biri olarak değerlendirdiği Batılı yorumbilim kuramlarının (hermeneutik) uygulanmasını savunmaktadır. “Kur'an'ın Cennet Tasvirlerinde Yerel ve Tarihsel Motifler” (s. 207-231) ve “Kur'an'da Uhrevi Azap Figürleri” (s. 233-259) başlıkları altında Kur'an'ın dil ve ifade özellikleri üzerinde durulmaktadır. “Kur'an'a Göre Ötekinin Konumu: Ehl-i Kitapla İlgili Âyetlerin Klasik Yorumuna Eleştirel Bir Yaklaşım” (s. 129-178) ve “Kur'an ve İslâm'ın Ataerkil Yorumu” (s. 179-206) başlıkları altında yazar, Müslüman erkeğin ötekisi olarak değerlendirdiği ehl-i kitap ve kadın örnekleme üzerinde durmak suretiyle çağdaş Kur'an okumalarında dikkat çeken Kur'an'da ehl-i kitap ve Kur'an'da kadın gibi iki önemli konuyu gündeme taşımaktadır. “Kur'an'da Örtünme Emrinin Tarihsel Zemini: Klasik Tefsirlerdeki Tesettür Formu Üzerine” (s. 103-128)

adlı bölümün girişinde yazar, bu yazının, tesettür konusunda yeni bir görüş ileri sürme iddiası taşımaksızın sadece klasik dönem müfessirleri tarafından konunun ne şekilde anlaşılıp yorumlandığını ortaya koymayı hedefleyen bir literatür taraması olduğunu ifade etmişse de Sâbûnî, Süleyman Ateş gibi modern dönem müfessirlerine de yer vermiş ve eleştirel bir üslup kullanmıştır. “Tefsirde Çeşitlilik ve Mezhep-Meşrep Refleksi: Ulu’l-Emr Kavramı Örneği” (s. 77-102), tefsir tarihinde mezhebî tefsirler tartışmasına; “Kur’an ve Otantik Anlamı Keşif Projesi: Şâtıbî’nin Kur’an’ı Anlama Yöntemine Dair Bir İnceleme” (s. 43-75) başlıklı kısım ise son zamanlarda Şâtıbî üzerine yazılanlara tefsir tarihi açısından önemli bir katkıdır. Bu nedenle eser genel bir değerlendirmeye ifade edecek olursak, “çağdaş yaklaşımlar” adı altında inceleyebileceğimiz literatürün bir parçası olarak karşımızda durmaktadır.

Geleneksel Kur’an okumalarını anakronistik bulan yazar, kendi çalışmasının kabaca “tarihselci okuma” olduğunu itiraf etmesine (s. 7) rağmen, gerek başlıkta gerekse içerdeki alt başlıklarda tarihselcilik ifadesinden ısrarla kaçındığı hissini vermektedir. Tüm çağdaş yorum tartışmalarının ve hermeneutik incelemelerin bir dönem akademik tartışmalarda hep tarihselcilik başlığı altında sunulması ve okuyucuda artık bıkkınlık uyandırması, yazarın bu tercihi için haklı bir neden sayılabilir. Tarihselci teze dair düşüncelerini sunarken yazar, Kur’an’ın tarihselliğini kabulün Kur’an’ın evrenselliğine halel getirmeyeceğini, aksine Kur’an’ı anakronik okuma karmaşasından kurtaracağını ileri sürer.

Yazar eserin daha ilk kısmında günümüzde Kur’an’ı anlama sorununun temel nedeni olarak geleneksel Kur’an anlayışını ve tefsir yaklaşımını gösterir (“Kur’an ve Anlama Sorununun Mahiyetine Dair”, s.11-25). Burada Kur’an’ı anlama sorununun başlangıcını İslâm kelâmında Hicrî ikinci yüzyılda ehl-i sünnet ve Mu’tezile arasında gerçekleşen “halku’l-Kur’an” tartışmasına bağlayan yazarın, özellikle Sünnî gelenekteki “ezelî ve ebedî Kur’an” anlayışını problemli bulup, buradan hareketle eleştirilere başladığı görülür. Zira yazara göre ezeli-ebedi Kur’an anlayışı, ehl-i sünnet düşüncesinde, lafzında sonsuz bir anlam potansiyeline sahip bir Kur’an anlayışını doğurmuştur. Anlama sorununun temellerini gelenekte bulan yazarın öngördüğü çözüm ise gelenekte değil, Batı’dadır. Yazar “Kur’an ve Yeni Anlama Yöntemleri” (s. 27-41) başlıklı kısımda çözüm önerisini sunarken, Kur’an’ı anlamada yeni yöntemlerden biri olarak değerlendirdiği Batılı yorumbilim kuramlarının (hermeneutik) uygulanmasını savunmaktadır. Yazar konuya “Hermeneutik, monolitik bir yapı veya standart bir yorum yöntemi midir?” sorusuyla başlar. Aslında sorulması yersiz olan bu sorunun sorulması, yazarın da üzerinde durduğu gibi hermeneutiğin tıpkı İslâm tef-

sir geleneğine benzer şekilde içinde farklı yaklaşım, yöntem ve teorileri barındıran bir yorumbilim geleneği değil de, başlı başına özerk bir yöntem olarak algılama yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Hermeneutik temelinde Batılı yöntem ve yaklaşımlara olan çekimserliği, Sünnî gelenekte hep var olagelen gelenekselci tavra bağlayan yazara göre Sünnî gelenek içinde yeni olana karşı genellikle rezerv konulmuş, yenilikler ya heretik nitelmesiyle safdışı edilmiş ya da kabul görmesi için yüzyılların geçmesi gerekmiştir (s. 29).

Kur'an'ı anlama sorunu tartışmasında, Kur'an için yapılan hitap-kitap (söz-yazı) ayrımı, yazarın üzerinde önemle durduğu bir başka noktadır. İlk nesil olan sahabe için bir hitap olan Kur'an, daha sonraki nesiller için artık bir kitap halini almıştır. Dolayısıyla yazara göre Allah'a ait hitapta ne demek istendiğini (mağzâ) anlamada sorun yaşamayan sahabeye mukabil, sonraki nesiller için Kur'an'ı anlamak sorun haline gelmiştir (s. 19). O halde Kur'an bir hitap mıdır, yoksa bir kitap mıdır? Kur'an'a uygulanacak metodoloji açısından önem arz eden bu sorunun yanıtı makalede pek net verilmemektedir. Kur'an'ı anlama sorunu tartışılırken, sorunun bir parçası olarak Kur'an'ın evveleminde "hitap" (söz) oluşu vurgulanmakta, hemen peşindeki bölümde Kur'an'a hermeneutik metotların uygulanabilirliği tartışılırken ise aksine Kur'an'ın "kitap" (metin) oluşu ön planda tutularak "Kur'an'a epistemik bir nesne olarak yaklaşmak" ve "önümüzde yazılı bir metin olarak duran mesajdaki dilsel kodların çözümlenmesi" gerektiği belirtilmektedir.

İslâm geleneğinde özerk bir tefsir metodolojisinin oluşmadığı savından yola çıkan yazar, Kur'an'ı anlama metodolojileri bağlamında sadece dil tahlilleri ve fıkıh usûlüne ait metin çözümlene teknikleri çerçevesinde metotlar geliştirildiğini belirtir. Çoğunlukla ahkâm âyetleri ile sınırlı kalan bir fıkıh usûlünün, öte yandan dil kuralları çerçevesinde gelişen metodolojilerin Kur'an'ın bütününe anlaşılmasında tek başlarına yeterli olmadıklarını vurgular. Burada belirtmek gerekir ki, çoğunlukla modern yaklaşımların yorumladığı gibi, İslâm tefsir geleneğini ve geleneğin Kur'an'ı anlama çabasını sadece dil tahlili ve fıkıh metodolojilerine indirgemek mümkün değildir. İslâm tefsir geleneğinde aslında Hz. Peygamber'in ve sonraki nesillerin anlamaları ve bu anlamaların bize aktarımı olarak özetlenebilecek bir rivayetler bütünü söz konusudur. Aslına bakılırsa geleneksel anlamda bu rivayetler bütünü, Kur'an'ı anlamının temelini teşkil etmektedir. Esbâb-ı nüzûl, Hz. Peygamber'in sorular karşısında veya kendiliğinden Kur'an âyetlerine getirdiği açıklamalar, sahabenin ve onların tedrisinden geçmiş tâbiîn neslinin getirdikleri yorumlar geleneksel tefsir anlayışında önemli yer tutmuştur. İşte burada en önemli sorun esbâb-ı nüzûl ve bunu aktaran hadis

külliyatının güvenilirliği sorunu olacaktır. Söz konusu külliyata, külliye bir güvensizlik içinde olan modern anlayışın ve buna katıldığı gözlenen yazarın, tefsir literatürünü sadece o dönemdeki mevcut kültüre ait birikimi aktaran bir külliye olarak değerlendirmesi, geleneksel anlama çabalarına yönelik tüm kapıları kapamış olduğunu göstermektedir. Zira bu anlayışa göre geleneksel okuma ve anlama yöntemleri, modern çağda artık iflas etmiştir. Ancak burada bu yaklaşımı bekleyen ciddi bir handikap söz konusudur. Geleneğin Kur'an'ı anlamaya yardımcı olarak bize sunduğu malzemeye yönelik bu olumsuz tavır, yazarın Kur'an'ı kendi tarihi içinde anlamak çabasıyla çelişmektedir. Zira tarihselci yaklaşımın gereği olarak Kur'an'ın nesnel anlamının korunabilmesi için indiği dönemin şartları içinde incelemenin gerekliliği özellikle önem arz eder. Elde dindışı kaynaklar mevcut olmadığına göre, bize dönemin şartlarını ve kültürel özelliklerini en iyi biçimde gelenekteki kaynaklar sunmaktadır. O halde bu kaynaklara bigâne kalmamız nasıl mümkün olacaktır?

İşte burada teoride geleneği ve gelenekteki malzemeyi reddeden anlayışın, pratikte onun sunduğu malzemeye kaçınılmaz şekilde muhtaç olduğunu görüyoruz. Bunun elimizdeki eserdeki yansımaları ise “Kur'an'ın Cennet Tasvirlerinde Yerel ve Tarihsel Motifler” ve “Kur'an'da Uhrevî Azap Figürleri” adlı makalelerde görmek mümkündür. Söz konusu iki makalede konuya dair neredeyse hiçbir rivayet israf edilmeden hadislere yer verilmekte ve âyetin indiği Arap Yarımadası'nın cennet ve cehennem anlayışları en ince detayına kadar adeta antropolojik taramaya tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla sonuç itibarıyla teorik anlamda esbâb-ı nüzûl ve bunu bize aktaran hadisler şüpheli yaklaşan yazarın, burada hadisleri kullanarak nüzûl ortamına dönme iddiası ciddi anlamda çelişkili gözükmektedir.

Son olarak eserin dil ve üslubu konusunda birkaç söz söyleyelim. Yazarın diğer çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da akıcı akademik üslubu kendini göstermektedir. Ancak eserin sonraki baskılarında göz önünde tutulması temennisiyle, biz burada dil ve üslupta göze çarpan önemli bir hususa dikkat çekmek istiyoruz: Sözcüklerin Türkçe'si mevcutken yabancı dillerdeki karşılıklarının kullanılması. Bu tür kullanıma en ilginç örnek eserde neredeyse hemen her icmâ teriminin konsensüs ile ifade edilmesidir. İşin en ilginç noktalarından biri de oryantalist metinlerde ulemanın konsensüsünü ifade için icmâ kelimesinin olduğu gibi kullanımı bir orijinallik ifade ettiğinden ve icma artık terimleşmiş olduğundan tercih edilegelmiş olmasıdır. Bu ifadelerin pek çoğu akademik çevrelerin konuşma dilinde yer almakta ve aslına bakılırsa esere güzel bir çeşni de vermektedir. Fakat bunların yazı dilinde pek kullanılmaması ve üs-

telik Türkçeleri varken yabancı dildeki karşılıklarının tercih edilmesi sıkıntı oluşturmaktadır. En önemlisi de bu sözcüklerin kullanımı, metnin anlaşılma riskini artırarak okuyucu yelpazesini daraltmaktadır. Örnekleri çoğaltacak olursak şunları sayabiliriz: “absürd, determine eden, mistifiye etmek, rezerv koymak, heretik, onore etmek, manifesto, spontone, deskriptif, anakronik, metahistorik anagojik literal, tipolojik alegorik, identifikasyon, agorafobi, illüstrasyon, Kronosoğulları, remisyon, düşünce gettosu, kontrast...” Yukarıda saydığımız sözcüklerin hemen hiçbirisine parantez içi açıklama getirilmemişken, Türkçe’de yaygın şekilde kullanılan “homojen” kelimesini parantez içinde “mütecânis” olarak açıklama gereği duyulması da dikkat çeken bir başka husustur.

Bilal Gökkur

Oryantalist Misyonerler ve Kur’ân: Batı Etkisinde Hint Kur’ân Araştırmaları

Abdülhamit Birişik

İstanbul: İnsan Yayınları, 2004. 223 sayfa.

İslâm toplumunu yaklaşık dört yüz yıldır meşgul eden misyonerlik faaliyetleri ve buna kaynak sağlayan oryantalizmin, Müslümanların gündemine bu denli girişi Edward Said’in “Şarkiyatçılık/Oryantalizm” isimli eseriyle gerçekleşmiştir. E. Said, konuyu tarihle olan bağına kurarak ortaya koymaktadır. Oysa ülkemizdeki oryantalizm ve misyonerlik faaliyetlerinin büyük bir çoğunluğunda, konunun tarihsel bağları ve ayrıntıları ihmal edilmekte, sadece ürünler üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. İşte müellif “Önsöz”, “Giriş”, üç bölüm, “Değerlendirme ve Sonuç”, “Bibliyografya” ve “İndeks”ten oluşan bu eserin ilk iki bölümünde, misyonerleri İslâm’ı ve İslâmî ilimleri öğrenmeye yönelten sebepleri ayrıntılı olarak işlemiş ve özellikle oryantalistlerin bu alanla ilgili çalışmalarını konu edinmiştir. “Üçüncü Bölüm”de ise Hint alt kıtasındaki oryantalizm ve misyonerliğin Kur’an araştırmalarına etkisini değerlendirmiştir.

“Giriş” kısmında müellif, “misyonerlik” kavramının kullanım alanları ve misyonerliğin Batı’daki tarihî gelişimi ile ilgili bilgi vermekte ve en geniş anlamıyla, “inançları ve düşünceleri ‘ötekilere’ ulaştırmak, öğretmek ve hatta kabul